

İŞLEVLERİ AÇISINDAN TÜRK KÜLTÜRÜNDE SAĞALTMA: DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK'TEN GÜNÜMÜZE*

Dr. Kübra YILDIZ ALTIN**

ÖZ

Bir toplumun örgütlenmiş sistemleri olan kurumlarına bakmak, toplumu ve onun ürettiği kültürel ortamı çözümleyebilmek için oldukça önemlidir. Toplumsal işbölümünün bir sonucu olan uzmanlaşmanın ve bunun getirdiği sistemleşmenin sağaltma kurumu bağlamında Türk kültüründe yaklaşık olarak XI. yüzyıldan bu yana varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Çalışmada, içinde halkbilimi unsurlarına yer veren ve yazıldığı dönem ve öncesi hakkında önemli bilgiler aktaran *Divanü Lûgat-it-Türk* örneklem olarak seçilmiş, adı geçen eserde yer alan sağaltma pratikleri "işlevselci yaklaşım" bağlamında değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonunda sağaltma işlemlerinin eski Türk inanç ve uygulamalarında sistemleşmiş bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte sağaltma pratiklerinin Anadolu'daki yansımaları da incelenmiştir.

Divanü Lûgat-it-Türk'ten hareketle sağaltma uygulamalarının Türk kültürü içindeki yerinin, öneminin ve işlevlerinin saptanmaya çalışıldığı bu makalede sağaltma yöntem ve teknikleri toplumsal ihtiyaçlardan doğan "sosyal bir kurum" olarak değerlendirilmiştir.

İşlevleri açısından sağaltma uygulamalarına bakıldığında söz konusu pratikleri düzenleyen ve yöneten aktörün bağlamında halk hekimi olan, bağlamında yönetici olan, bağlamında bilge öğretici olan kamlar olduğu görülmüştür. Belli bir sisteme sahip olup kamların görev alanı içinde yer alan sağaltmaların Türk kültürünün temel ihtiyaçlarını karşılayan bir yapı gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda "sağaltma" kavramı, halk hekimliğinin kullanım alanından genişletilerek kamlar etrafında toplanan bazı uygulamalar için de kullanılmıştır.

Sonuç olarak çalışmada, yaklaşık olarak XI. yüzyılda kam ve benzeri aktörler temelinde şekillenen sağaltma uygulamalarının dönemin belli ihtiyaçlarına cevap verdiği; *Divanü Lûgat-it-Türk*'ten günümüze değin kamlık kurumu temelinde oluşan sağaltımın sosyal, ekonomik, biyolojik ve kültürel anlamda toplumun temel ihtiyaçlarını karşıladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divanü Lûgat-it-Türk, Sağaltma, Sağaltma Kurumu, Kamlık Kurumu, İşlevselcilik, Yapısal İşlevselcilik.

THE TREAT IN TERMS OF ITS FUNCTIONS IN THE TURKISH CULTURE: FROM DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK TO TODAY

ABSTRACT

It is very important to look at the institutions of a society which are organized systems. Such an point of view can analyze society and its cultural environment. Specialization is a result of social division of labor. On the other hand, specialization brings institutionalization. It is possible to say that remedy in Turkish culture have become an association approximately since XI. century.

*Bu çalışma, III. Uluslararası Genç Halkbilimciler Sempozyumu'nda sözlü sunulan özet bildiriden genişletilerek hazırlanmıştır.

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü, kubrayildiz89@gmail.com, ORCID NO: 0000-0001-9788-2844

In this study, *Divanü Lûgat-it-Türk*, which gives important information about folklore has been selected as sample, the remedy practices in the work were evaluated in the context of “functional approach”. At the end of the evaluation, it has been determined that the remedy practices have a systematic structure in Turkish beliefs and practices. Also, in this study is examined its reflections in Anatolia.

In this article is tried to detect the place, importance and functions of the remedy practices in Turkish culture and it is considered that methods and techniques of the remedy is a social institution arising from social needs.

In this study, the remedy practices in terms of functions are examined and it has been seen the actor who organizes and manages the practices is a folk doctor, a manager and a wise teacher. In Turkish culture this person is called the kam.

Remedy institution has a system and this organization included assigned position of the kams. As a result of evaluations, It has been determined that this institution shows a structure that meets the basic needs of Turkish culture. In this context, the concept of “remedy” is expanded from the use of folk medicine and also used for various applications which were gathered around kams.

As a result, in the study, it has been stated that the practices of the remedy, that the institution is shaped by kam and similar actors in the approximately XI. century, fulfill the basic needs of the period; the remedy, which was created in the context of institutions of kamlık, carry out the basic needs of society, including social, economic, biological and cultural from *Divanü Lûgat-it-Türk* to present.

Keywords: Divanü Lûgat-it-Türk, Remedy, Remedy Institution, Institutions of the Kamlık, Functionalism, Structural Functionalism.

GİRİŞ

Divanü Lûgat-it-Türk, XI. yüzyılda yazıya geçirilmiş olmasına rağmen Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önceki dönemlerine uzanan birçok inanış ve uygulamalarına dair bilgileri içinde barındırmaktadır. O devir Türklerinin yemek kültürleri, tarımsal faaliyetleri, eğlence kültürleri, ekonomik faaliyetleri, hayvancılık işleri, sosyal yaşamları, kültürel faaliyetleri, avcılık ve savaşıklık nitelikleri, akrabalık ve soy ilişkileri ile genel anlamda toplumsal yapıları gibi XI. yüzyıl ve öncesine ait Türklerin yaşamına dair birçok konu hakkında bu sözlükten yararlanmak mümkündür¹.

Sosyal örgütlenme ve tabakalaşmanın henüz gelişmediği ilk toplumlarda, yönetme gücünü elinde bulunduran “şeflerin”; mistik güçleri olduğuna inanılan “yaşlıların”; halk hekimliği bağlamında sağaltma güçleri bulunan “kamların/şamanların ve büyücülerin” yanı sıra “savaşçıların ve avcılarının”, özellikle “diğerleri veya ötekiler” içinde, onları benzerlerinden yapı ve işlev (hitabet yeteneği, fiziki yapı, cesaret, majik güç vb.) bakımından ayıran belli niteliklere sahip oldukları görülmektedir. Kendilerine özgü özellikleri sayesinde öne çıkmaları, çevrelerinde sadece korku ve saygı uyandırmamış, aynı zamanda “olağanüstü kuvvet” tasavvurunun doğmasına (Yıldız Altın 2018: 200-201) zemin hazırlamıştır.

Tarih boyunca kişi veya toplumun başına gelen felaketler, yaratıcılar veya onların emrindeki kötü ruhlardan gelen bir ceza olarak algılanmıştır. Eski Türk inanç

¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bakınız (Genç 1997).

sisteminde kötülük Erlik'e ve ona bağlı kötü ruhlara atfedilirken, zaman zaman Tanrı kutunun kaybı olarak yorumlanmıştır. Bu bakımdan maruz kalınan kötülüklerden kurtulmaya çalışmanın yanı sıra gelebilecek olan kötülükler de engellenmek istenmiştir.

İnsanlar kendilerini olumsuz olarak etkileyen durumları kendi tecrübeleri ile çözümlenmeye çalışmışlarsa da çoğu zaman bölgenin kam/şaman denilen "kült kişiler"ine başvurmuşlardır.

Sözlü kültürün yoğun olarak yaşandığı özellikle İslamiyet öncesi dönemlerde Türkler, (hastalıklardan korunmak veya onları tedavi etmek, kötülüklerden korunmak veya kaçınmak ve yaratıcıya teşekkür etme gibi) her türlü "sağaltma" uygulamasında² "Atasagun" (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 86); "otacı" (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 35); "emci" (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 38); "kam, şaman, kâhin" (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 157); "yalwıçı" (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 33) ve "yatçı" (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 307) olarak isimlendirdikleri kişilerden yardım istemişlerdir.

Toplumsal işbölümünün henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde Türk kültüründeki "sosyal sorun çözme mekanizmaları"nın kamlar ve kam benzeri kişiler etrafından şekillendiğini söylemek mümkündür. Genel olarak olağanüstü varlıklarla iletişime geçme yeteneğine sahip olan bu kişilerin, halkın çeşitli sorunlarına çözüm üreten aracı konumunda oldukları görülmektedir. Diğer bir deyişle, Türk kültüründe sorun çözücü kurumlar, kam adı verilen kişiler tarafından şekillenmiş durumda idi. Türk boyları arasında, yukarıda görüldüğü üzere, bu kişilerin isimlendirmelerinde ve temel işlevlerinde, kültürel uyarlanmanın bir sonucu olarak, farklılaşmalar olmakla birlikte, onlar birbirinin varyantı olarak değerlendirilebilir. Günümüzde Anadolu'da bu varyantın son halkası ise "ocaklı" adı verilen kişilerdir.

Kamların, dönemi bağlamında, sözlü kültür içinde çok boyutlu bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bağlamında (hastalıkları iyileştirmek için) "hekim", bağlamında (kopuzu ile saz çalan) "şair", bağlamında (dini törenlerde) "din adamı" olan bu kişiler şairlik, büyücülük, din adamlığı, hekimlik, yöneticilik gibi toplumun temel gereksinimlerini kendilerinde topladıkları için yaşadıkları kültürlerde saygı görmüşlerdir³.

Türk kültür dünyasının kült kişileri olan kamlara göre hastalık dâhil toplumun başına gelen bütün felaketler, yer altında yaşayan kötü tabiatlı ruhlardan kaynaklanmaktadır. Gelenekte kam, bu varlıklarla mücadele etmek için ilaç yapar, dua eder ve çeşitli ritmik hareketler yaparak sağaltım (Uraz 1994: 207) yapardı.

² Bu çalışmada, *Divanü Lûgat-it-Türk*'te geçen "sihri-büyüsel uygulamalar", dönemi bağlamında, mevcut sorunu çözmeye yönelik olduğu için "sağaltma" kavramı içinde değerlendirilmiştir. Literatürde yaygın biçimde hastalıkları iyileştirmek için kullanılan "sağaltma" kavramının, aynı zamanda "düzeltme, tahkim etme, sağlamlaştırma" gibi anlamları mevcuttur. Bu dikkate alındığında toplumsal sorunlara müdahale veya sorunları çözümlenmek için sağaltma kavramını kullanmak mümkündür. Söz konusu uygulamaları "dolaylı sağaltım/sağaltma" şeklinde isimlendirmek tasnif önerisi olmakla birlikte bu tartışma başka bir çalışmanın konusudur.

³ Türklerin evlenme olayından, doğumdan, Kurultay'dan, başarılı geçen savaşlardan veya (Sığır adı verilen) avlardan sonra şölenler düzenledikleri bilinmektedir. Şölenlerde davetlilerin oturacakları yerleri/orun ve yiyecekleri etleri/ülüş önceden belirliydi. Bu ayırmada Hakan ile Hatun'a sırt eti verilirdi. Kamlar ise Hakan ve Hatundan sonra en iyi yeri alırlardı (Uraz 1994: 241-242). Bu bilgiler, kurban ve yemek ziyafetlerine davet edilen kamların toplum içindeki konumunu gösterme açısından dikkate değerdir.

Hastalık, ölüm, kuraklık veya kıtlık gibi maruz kalınan kişisel ve/veya toplumsal felaketler insanoğlunun öteki dünyaya ödediği bir borç (Perrin 2003: 13-16) olarak algılanmıştır. Yaşayanlar ve ölümler dünyası ile insanlar ve doğaüstü arasındaki iletişimi sağlayan bir konumda olan kam adı verilen kült kişiler, gerçekte çevresel, iklimsel ve biyolojik temelde tabiat unsurlarını düzenlemek ve toplumsal dengeleri yeniden kurmak üzere sahneye çıkmışlardır. Genel olarak değerlendirildiğinde, kamların kendileri için harekete geçmediği ifade edilebilir. Bu yönüyle kamlar tekelinde şekillenen inanç sisteminin, gerçekte toplumsal bir kurum veya sistemleşmiş bir örgüt olduğu ortaya çıkmaktadır⁴.

Söz konusu Türk dininin ve/veya inanış sisteminin toplumsal yönünü sağaltma pratiklerinde görmek mümkündür. İşlevselci yaklaşımın öncüsü Malinowski (1992: 85-87) tarafından hazırlanan “Evrensel Kurum Tipleri Listesi” içinde yedi temel birleşme ilkesi bulunmaktadır. Birleşme ilkelerine karşılık gelen kurum tiplerinden “Faaliyet ve Meslek” örgütlenmelerine Türk kültüründe kamların yaptığı işlere benzer görevler yürüten kişilerin dâhil edildiği görülür. Söz konusu meslek grubu için “ilkel aşamalarda büyücülerin, kötü büyü yapan büyücülerin, şaman ve ruhbanların ilk örgütlenmeleridir” şeklinde tanımlama yapılmıştır.

İnsanoğlunun örgütlenmeye duyduğu gereksinim neredeyse evrenseldir. İnsanlar çeşitli amaçları gerçekleştirebilmek için örgütlenmek zorundadırlar (Çobanoğlu 2010: 246). Malinowski'nin işlevselci yaklaşımına göre, “parçalar bütünü olan kültürün her bir parçası bir amaca hizmet eder ve eğer bir topluluğun karnını doyurmak, barınmasını sağlamak gibi hayatın temel ihtiyaçlarca belirlendiği düşünülürse, onların toplumsal kurumlarını, gelenek ve göreneklerini, inanç ve mitolojilerini de açıklayabilmek mümkündür” (Strauss 2013: 50). Bu bağlamda Türk kültüründe İslamiyet öncesi dönemde kamların tekelinde bulunan sağaltma uygulamalarının kurumlaşmış bir yapıya sahip olduğu varsayılır. Bununla birlikte Türk kültüründe sağaltma uygulamalarının İslamiyet sonrasında da belli noktalarda işlevlerini sürdürmeye devam ettiklerini söylemek mümkündür.

Özellikle İslamiyet öncesi dönemin incelenmesi noktasında önemli veriler sağlayan *Divanü Lûgat-it-Türk'te*, sağaltmanın kurumsallaşan yapısı görülebilir. Adı geçen sözlüğün sınırları ve/veya sınırlılığı dâhilinde işlevselci yaklaşımın öncüsü Malinowski'nin belirlediği yedi temel ihtiyaç ve ona karşılık gelen kültürel tepkiler⁵ tespit edilip değerlendirilmiştir. Bu bağlamda bir toplumda temel olan “kültürel olgu veya cevaplar”, “sosyal bir kurum” olan sağaltma bağlamında yorumlanmıştır.

1. Metabolizma-Beslenme Sistemi

Biyolojik olarak vücudun ihtiyacı olan besini sağlama amacıyla her kültür kendi örgütsel yapısını kurmuştur. Beslenme sürecinde tohumun ekilmesinden, av

⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız (Çobanoğlu 2003).

⁵ İşlevselci yaklaşımın öncüsü Malinowski (1992: 105-118), kültürleri çözümleyebilmek için ihtiyaç kavramı üzerinden bir okuma yapmıştır. Araştırmacı her bir kültürün insanların temel ihtiyacına yönelik bir kültür tepkisi geliştirdiği düşüncesindedir. Bu bağlamda Malinowski, yedi temel ihtiyaç ve ona karşılık gelen cevapları şu şekilde sıralamıştır: 1. Metabolizma-Beslenme Sistemi, 2. Üreme-Akrabalık, 3. Bedensel Rahatlık-Konut, 4. Güvenlik-Koruma, 5. Hareket-Faaliyetler, 6. Büyüme-Eğitim, 7. Sağlık-Hijyen (sağlık bakımı).

hayvanlarının yakalanmasına, elde edilen gıdayı ısırma, çiğneme ve yutmaya kadar bütün kısmi eylemler belirli kurallara bağlanmıştır. Bu bağlamda her bir grubun kendine özgü olarak besini elde etme, pişirme ve yeme yöntemleri vardır (Malinowski 1992: 111).

Konargöçer dönemde, henüz yerleşik hayata geçmemiş olan Türkler arasında idare sistemini sosyal ve kültürel anlamda kamların yönettiği bilinmektedir. Dolayısıyla düzenlenen her türlü faaliyetin başında kamlar bulunmaktaydı. Perrin'in belirttiği gibi (2003: 13-16), "nasıl ki insanlar beslenmek için hayvanları öldürür veya çevreye karşı yağmacı bir tutum sergilerse, öteki dünyanın varlıkları da insanlara karşı avcılar gibi hareket ederler. Kimi zaman beslenmek, fakat çoğu zaman intikam almak için insanları tehdit ederler" ve bu yüzden yörede bulunan bir uzmandan yardım istenir. Örneğin, av söz konusu olduğunda kamin, hayvanların efendisini sürüsünden birkaç baş hayvanı insanlara vermesi için ikna etmesi gerekir. Türk dünyasında ava destancı götürülmesi geleneğinin⁶ altında muhtemelen bu düşünce yatmaktadır. Avın bereketli geçmesi için başvuru temel yapı veya sistemleşmiş kurum, bu bağlamda, sağaltmadır.

Besin elde etmek için kurak mevsimin zorluklarını atlatmanın tek yolu yağmurdur. Sıradan bir kişi yağmur yağdıramayacağı için bölgenin kamına müracaat edilir.

Divanü Lûgat-it-Türk'te de geçen "yada taşı", kuraklık dönemi ve öncesinde sahneye çıkan önemli bir nesnedir. Bu taşın sihri ve büyüsel işlemleri gerçekleştiren büyük kamlarda ve Türk komutanlarında bulunduğu inanılmaktadır (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 307-308). Farklı şekillerde hava olaylarına müdahale etmeyi sağlayan bu taşın kötü havayı iyi etme, ateşi söndürme gibi (Uraz 1994: 184-186) işlevlerinin olduğunun kabul edilmiş olması, onun diğer taşlardan ayrılmasını ve bu sayede kütleleşmesini sağlamıştır.

Günümüzde Anadolu'nun birçok yerinde kuraklık, kıtlık gibi yörenin genelini ilgilendiren sorunlar karşısında bölge insanının yağmur duasına gittiği bilinmektedir. Örneğin, Yozgat'ın Yerköy ilçesinde yer alan ve "Molla Osman Hoca'nın mezarı/toprağı" denilen yerdeki toprağı yöre halkı kutsal saymaktadır. Bu toprağın hastalıklara iyi geldiği, muska niyetine üstte taşınırsa kişiyi kötülöklere karşı koruyacağına inanılmaktadır. Aynı zamanda Osman Efendi hayattayken civar köylerde bir kuraklık olduğunda bu kişinin öncülüğünde yağmur duasına çıkıldığı ve hocanın dua etmesiyle yağmur yağmaya başladığına dair rivayetler (Zorluer 2018: 207) anlatılmaktadır. Yöre halkının zihninde halen bu türden anlatıların yaşaması, sağaltma yapılan mekânların ve burayla özdeşleştirilen kült kişilerin varlığından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, XI. yüzyılda kam adıyla ön plana gelen bu kişilerin İslam dininin etkisiyle yakın zamanda "hoca" adını aldıklarını ancak belli bazı yönlerden kamlık nitelikleri taşıdıklarını söylemek mümkündür.

⁶ Daha fazla bilgi için bakınız (Aça 2007). Bu çalışmada, Güney Sibiryalı avcılarının avlanmaya ve besin elde etmeye giderken yanlarında (aynı zamanda kam olan) masalcı ve destancı götürme amaçları kut, bereket ve bolluk kavramları ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda bu pratiğin temelinde "tayga iye"sinin gözetimi ve rızasıyla gerçekleştirilen gönüllü bir alış-veriş olduğuna dikkat çekilmiştir.

Türk kültüründe görülen mevsimlik törenler, fizyolojik olarak beslenme ihtiyacına karşılık olarak ortaya çıkmış ritüellerdir. Eski Türklerde başlangıçta hayatı kolaylaştırıcı işlevleri olan bu uygulamaların günümüzde inanış unsuru olarak yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Bu tür ritüellerden biri olan “koç katımı”, mevsimlik bir törendir. Sürüden ayrılan koçların boynuzları ile üstlerine kına yakılıp süslenerek sürüye katılmaları sağlanır. Koç, köylerde kapı kapı gezdirilir ve köylülerden yiyecek gıdalar alınır. Akşama doğru çobanlar, toplanan malzemelerle şenlik havasında ziyafet yaparlar. Bundan yüz gün sonra da koç ve koyunlar saya gezmesine çıkarılır. Bu ritüel, koyun sürüleri yavrularının sağlıklı ve bereketli olması için kuzuların doğumuna elli gün kala da gerçekleştirilebilir (Sinmez ve Aslım 2017: 211; Zorluer 2018: 220).

Günümüz halkbilimi çalışmalarında köy seyirlik oyunları içinde yer alan bu pratiklerin, başlangıçta, ihtiyaca yönelik olarak veya toplumun sosyal, kültürel ve fiziksel gereksinimleri temelinde şekillendiği söylenebilir. Bölge halkının sorunlarına çözüm bulmak için ortaya çıkan bu uygulamayla aslında toplumun sağaltımı yapılmaktadır.

2. Üreme-Akrabalık

Üreme ihtiyacının gereği olarak şekillenen evlilik, akrabalık gibi kültürün tepkileri, insanoğlunun üreme süreçleriyle bağlantılı bir olgudur (Malinowski 1992: 112). İnsanoğlunun varoluşundan bu yana üreme ve buna bağlı olarak türeyiş konusu önemli olmuştur. Arkaik dönemlerin yaratılış mitlerinden günümüzün modern toplum mitlerine değin nüfus artışı, sağlıklı ve bilinçli bir nesle sahip olma, kültürü yeni nesle aktarma gibi konular günümüzün de tartışılan meseleleri arasındadır. Bireyin ve toplumun gelecek kaygısıyla ilgili olan bu durum, belli bazı yönlerden sağaltmanın konu alanı içine girmektedir.

Dar anlamda bireyin, geniş anlamda ise soyun devamı için biyolojik bir gereksinim olan üreme metabolizması, bulunduğu kültür içerisinde kendi sistemini kurmuş durumdadır. Bu sistem içinde evlilik ile birlikte gebelik ve çocuk doğumu, sosyal anlamda akrabalık ilişkilerini güçlendirmektedir. Bu bağlamda özellikle Türk atasözlerinde çoğalmanın ve aile olmanın vurgulandığı görülür: “Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar”, “Evlatsız yurt, odunsuz ocağa benzer”, “Çocuk dolu eve şeytan pek az girer” (İnneci 2004: 79-83).

Eski Türk inanç sisteminde kamlar eliyle gerçekleştirilen birçok uygulama⁷, günümüzde ocaklar vasıtasıyla sürdürülmekte veya halk inançlarında kutsal mekân, kutsal zaman gibi algılayışlarla yaşamaya, başka bir deyişle, halkın manevi/psikolojik gereksinimlerini karşılamaya devam etmektedir. Örneğin, Antalya'nın Korkuteli ilçesinde ilçe halkı düğünlerini genellikle bahar aylarında yapar. Fiziksel anlamda doğanın yenilenmesi ve uyanışı düşüncesiyle bağlantılı olan bu durumun en eski izlerini eski Türk inançlarında bulmak mümkündür. Benzer şekilde ilçede iki bayram

⁷ Oğuz Türkleri arasında önemli bir yeri olan ozanların ellerinde kopuzlarıyla gezdikleri bilinmektedir. Özellikle düğün ve ziyafetlerin baş aktörleri olan bu kişiler toplumda büyük itibar görmüşlerdir. Eski Türk inanç sisteminde “kamlar”dan aldıkları mirası yeniden yorumlayan ozanlar günümüzde de âşıklık geleneği içinde etkili olmaya devam etmektedirler. *Dede Korkut Kitabı*'nda Banı Çiçek'in düğününe gelen Beyrek'in Deli Ozan tipiyle karşımıza çıkması veya Kazan'dan izin alınarak bir günlük beyliğin kendisine verilmesi gibi olaylar özellikle “ozanların düğünlere çağırılması geleneğinin” (Yakıcı 2007: 42) en eski izleri olarak değerlendirilebilir.

arası düğün yapılmasının doğru olmayacağına, bu şekilde yapılırsa evliliğin düzgün gitmeyeceğine, doğan çocukların hayır getirmeyeceğine veya öleceğine dair inanışlar (Gönenç 2011: 21-22), evlilik adı altında oluşan birliğe verilen önemi göstermektedir. Bu bağlamda insanoğlunun yaşamında zaman ve mekân her zaman önemini korumayı başarmıştır. Arkaik dönemlerin mitik zaman ve mekânları olarak adlandırılan bu “eşikler”, insanların hayatının önemli bir kısmında belirleyici olmuştur.

Türkler kısırlığı giderme, doğumun rahat olmasını sağlama gibi belli başlı durumlar için kamlara müracaat edeceklerini biliyorlardı. *Divanü Lûgat-it-Türk'ten* öğrenildiğine göre yeni doğum yapmış loğusa kadınlara “kavut veya kağut” adı verilen yemek verilirdi: “Kavut, darı unu, yağ ve şekerle karıştırılır, yeni doğuran kadınlara yemek olarak verilirdi” (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 163).

Anadolu'nun birçok yöresinde lohusalık önemli bir dönemdir. Kırk günlük bu sürede hem çocuk hem de anneye özel bir bakım uygulanırdı. Sağaltma içinde yer alan bu uygulamaların XI. yüzyıldan günümüze değin devam ettiği görülmektedir. Örneğin Artvin'in Ardanuç ilçesinde lohusalara çabuk iyileşsin diye haşlanmış et ve mercimek çorbası yedilir. Ekşi yiyecekler yedirilmemekle birlikte, sütü gelsin ve bol olsun diye komposto, helva gibi tatlı şeyler yedirilir ve özellikle şekerli erişte verilir (Köse 2017: 22). Bir türlü tatlı olan bu yemeğin özellikle yeni doğum yapmış kadınlara verilmesi, onun şifa kaynağı olarak görüldüğünü göstermektedir. Büyük bir ihtimalle ocaklı kadınların bilgisiyle aktarılmış olan bu bilgi, doğal halk tıbbı içinde yer aldığından geleneğe yaşamaya devam eder.

Türk kültüründe yeni doğan bir bebeğin karanlık âlemlerden gelen kötü niyetli varlıklardan kaynaklı tehlikelerden korunmasıyla ilgili bazı ritüeller bulunmaktadır. *Divanü Lûgat-it-Türk'te* geçen “ısrık”, bu bağlamda dikkate değerdir. “İsrık”, özellikle çocukları göz dokunması ve kötü tabiatlı doğaüstü varlıklara karşı afsunlamak için ilaç yapıldığı zaman tekrarlanarak söylenen “sihri-büyüsel sağaltma⁸” işlemlerinden birisidir. Bu uygulama çocuğun yüzüne tütsü sürülüp, “ısrık ısrık” denilerek yapılır ve bunun anlamı “ey peri ısırılmış olasin!” (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 99) demektir. Sözlükte geçen bu sözcüğün günümüz Uygur Türkçesinde “ısrık, ısrık salmak, ısrıklamak” biçimlerinde yaşadığını ve “tütsü, tütsülemek” anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Bugün Uygurlar arasında bu inancın devam ettiğini görmekteyiz.

Uygurlar arasında ilk doğumunu baba evinde yapan gelinin kırkı çıktıktan sonra, damadın ailesinin gelin ve torununu almak için geldiği “Böşük Toy/Beşik Düğünü” adıyla bilinen tören sırasında da tütsüleme yapılır. Bu tütsülemeyi ise halk arasında “beşik anası/böşük anisi” olarak bilinen yaşlı kadınlar (İnayet 2009: 425, Öger 2012: 1688) icra eder.

Benzer sağaltma işlemlerinin Anadolu'da lohusa kadınlara uygulandığı görülür. Anadolu'nun çoğu yerinde lohusalık dönemiyle ilgili çeşitli inanç ve uygulamalar ortaya çıkmış durumdadır. Bu noktada eski Türk inançlarına göre yeraltından gelen yek,

⁸ *Divanü Lûgat-it-Türk* içinde İslamiyet'i henüz yeni kabul etmiş olan Türklerin sağaltma pratiklerinde İslamiyet'in etkisi görülmemektedir. Bu bağlamda söz konusu uygulamaların “sihri-büyüsel sağaltma” olarak adlandırılması uygun görülmüştür. Günümüzde alternatif tıp içinde uygulanan ve ocak inancı bağlamında değerlendirilen iyileştirme yöntemine ise “dini-büyüsel sağaltma” demek daha doğrudur.

körmös ve albastılardan ve İslami dönemdeki inançlara göre şer güçlerden korunmak için bağlanan kırmızı veya bazen sarı kurdele örnek verilebilir.

Lohusa kadın ile çocuğun doğumundan sonraki kırk gün içinde hastalanmasına verilen bir isim olan “kırk düşmesi” için uygulanan tedavi yöntemleri, çocuk ve anneyi korumaya yönelik uygulamalardan biridir. Örneğin, Antalya ili Korkuteli ilçesinde çocuklardan birisine kırk basmış ise bir kaba kırk adet küçük taş konulur ve bu kaba yumurta kabuğu ile kırk defa su eklenir. Kaba doldurulan suyun çocuğun başından dökülmesiyle çocuğun hastalıktan kurtulacağına inanılır (Gönenç 2011: 14). Çoğu zaman ocaklı kadınlar eliyle yapılan bu sihri ve büyüsel uygulamalar, Anadolu’da ocak etrafından şekillenen sağaltma kurumunun işlevleri içinde yer alır. Bu durum, halen sağaltım işlemlerinin temel ihtiyaçları belli bazı yönlerden karşılamaya devam ettiğini göstermektedir.

Türk halk inançlarında üreme ve doğuma ilişkin birçok uygulamanın yapıldığı görülmektedir. Oldukça sık rastlanan bir hastalık olan kısırılığın Anadolu’nun çoğu yerinde sağaltma ocaklarında tedavi edildiğine inanılmaktadır. Örneğin, Kayseri yöresindeki bazı sağaltma ocaklarında sihri, dini ve büyüsel uygulamalardan halen yararlanıldığı söylenebilir. Buradaki kısırılık tedavisinde hastanın süt buharına oturtulduğu, hastaya okunmuş kuru üzüm yedirildiği, soğanın cücüğünün çıkarılıp içine zeytinyağı damlatılıp çeşitli işlemlerden sonra hastanın rahminin üzerine konduğu (Tek 2018: 197) görülmektedir. Bu türden uygulamaların canlılığını koruyor olması, sağaltma kurumunun doğum ilişkilerini düzenlemeye devam ettiğini göstermektedir.

3. Bedensel Rahatlık-Konut

“İlkel” veya modern bütün insanlar, bedensel rahatlıklarını sağlamak veya garantilemek için bazı önlemler almışlardır. Kış mevsiminin soğuktan veya yaz mevsiminin sıcağından koruyan giysilerin yanı sıra bunların üretimini ve hatta muhafazasını sağlayan konutlar bu bağlamda ortaya çıkmış yapılardır. Dolayısıyla bireysel barınmadan toplumsal barınmaya değin bütün ihtiyaçlar örgütlenilmiş birimler aracılığıyla giderilmiştir. Barınma işlevini yerine getiren konutlar, insanın ihtiyacına yönelik bir işleve sahipken, söz konusu konutları koruyan bazı sistemler oluşturulmuş (hukuki zeminde mülkiyet hakları gibi) ve yaptırımlar uygulanmıştır (Malinowski 1992: 115).

Bütün bunlarla birlikte insanoğlu, maddi anlamda kuvvetlendirilen yapılar yanında, manevi anlamda da doyurulmaya ihtiyaç duymuş, konutunun güvenliğini sağlamak istemiştir. Türk kültüründe gerek konargöçer gerekse yerleşik hayata geçildiği her dönemde barınma mekânları önemli olmuştur. Çadır veya hane içerisinde oturma düzeninden, giriş kapısının veya eşığın yerleştirilmesine kadar birçok ayrıntı belirli kurallara bağlanmıştır. Örneğin, yeni ev yapmak için seçilen arsada bazı ayinlerin yapılması gerektiğine inanan Yakutlar arasında, İnan’ın aktardığına göre (1986: 117), “bir kişi ev kurmak istediğinde kutlu bir arsa arayışına girerdi. Uygun yer seçildikten sonra ev kuracak kişi: “büyük anam hatun sekiz kenarlı yerimin sahibi, dinle, işit!” der ve doğuya dönerek elindeki eldivenini çıkarıp duaya devam ederdi. Burada yapılacak törene kam da katılırdı”.

Günümüzde Anadolu'nun birçok yöresinde evle ilgili çeşitli uygulamalar vardır. Özellikle hane halkında bir vefat olduğunda arındırma için tütsüleme yapılması; benzer şekilde haneyi ve hanedekileri nazardan korumak için üzerlik gibi çeşitli otlar yakılarak evin içinde dolaştırılması örnek verilebilir.

Türk kültüründe barınma ile ilgili olarak eşik inancının önemli bir yeri vardır⁹. *Divanü Lûgat-it-Türk'te* Türklerin barınma kültürüne dair bilgiler olmakla beraber eşik kelimesinin bir atasözünde geçtiği tespit edilmiştir: "Ermegüğe eşik art bolur" (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 42) sözü "tembele eşik dağbeli olur" demektir. Türklerin inancına göre her evde "eşik" denilen eş bir ruh vardır. Bu ruhun kamların eş ruhu, ateş veya su iyesi gibi bir özelliğinin olduğuna inanılmaktadır. Bir anlamda evin koruyucu ruhu olan eşik, hane içerisinde ev ekonomisinden çocuk terbiyesine kadar birçok şeyden sorumludur¹⁰.

İnsanoğlunun beden esenliği gibi, yaşadıkları mekânların esenliği de temel ihtiyaçlardan biri olmuştur. Bu düşünceden hareketle insanlar yaşadıkları alanları psişik, majik ve manevi yönden de güçlendirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla eski Türk kültüründe eşik olarak adlandırılan iç mekân yani ev içi sınırıyla ilgili çeşitli inançlar ortaya çıkmış ve pratikler uygulanagelmıştır.

Anadolu'nun birçok yerinde eşik ile ilgili inançların canlı bir şekilde yaşadığı görülmektedir. Örneğin, Trabzon Şalpazarı'nda gelin eve girerken kapıda bulunan kazanı tekmeleyip kapiya gerilen sarı veya kırmızı renkteki ipliği koparır. Bu sırada eşik üzerine konulan su dolu taşı tekmeleyerek suyu evin içine döker (Kaya 2010: 44). Sağaltma uygulaması içinde değerlendirilebilecek bu ritüelde amaç, dışarıdan yani "öteki veya diğerleri" arasından gelen birinin "bize" uğursuzluk getirmesinin önlenmesi şeklinde yorumlanabilir.

Anadolu'da evin içinin yanı sıra evin dışı yani genel olarak konuta ilişkin çeşitli adet ve inanmalar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki konutun yapılacağı yere ilişkindir. Örneğin, Burhaniye'nin (Şarköy, Kızıklı, Tahtacı, Şahinler, Ağacık, Yunuslar gibi) köylerinde mezarlık, yatır, türbe sahası olan arsaya konut yapılmaz. Yine bazı köylerde ev temeline konulacak ilk taş, konutun bir köşesinden başlamak koşuluyla ailenin ileri gelen erkeği, dede veya amca tarafından yerleştirilir. Tahtacılar arasında ise bu uygulama genellikle köyün ileri gelen dini lideri olan "dede" tarafından (Erden 1973: 55-58) gerçekleştirilir.

4. Güvenlik-Korunma

Kültürler arasında tehlikeden korkma ve korunma algısı üzerine karşılaştırmalı bir inceleme yapıldığında bu algının farklı biçimlerde yorumlandığı görülmektedir. Malinowski'ye göre (1992: 115) bu farklılık, bazen kazanılmış bilgiden, bazen mitolojik veya kişisel inanç ilkelerinden, bazen de doğaüstü buyruk veya varlıklara karşı sorumluluk duygusundan kaynaklanmaktadır. Korunma gereksinimi, bireyden topluma kadar çok geniş bir yelpazede değerlendirilebilecek bir konudur.

⁹ Bu konuda yapılan bir çalışma için bakınız (Kaya 2010).

¹⁰ Türkçede "eşik" kelimesi, Gökalp'in belirttiği üzere (1976: 47), "eşli" anlamındadır. Evi koruyan ve düzene sokan evin koruyucu ruhunun olduğuna dair inanış, Türk kültüründe iye adı verilen koruyucu ruh düşüncesinin varyantlaşması olarak değerlendirilebilir. Bu kelime, Gökalp'e göre (1976: 48), başlangıçta tekin olmayan her şeyi tanımlamak için kullanılırken, sonradan evi dışarıdan ayıran nokta/kısım/bölüm anlamı kazanmıştır.

Kişisel refahın sağlanmasından toplumsal refaha erişmeye uzanan bu olgu, toplumsal sorunlarla da ilgilenen kamların görev alanı içinde yer almıştır.

Dede Korkut Kitabı'ndan anlaşıldığı üzere Türkler, besledikleri hayvanları servetleri yani mülkleri olarak görmekteydiler¹¹. Türklerin hayvanlarıyla birlikte mallarını korumak ve onların refahını sağlamak için bazı önlemler aldıkları bilinmektedir. Temel ihtiyaçlardan biri olarak değerlendirebileceğimiz bu uygulamaların Türk inanış sisteminde izleri takip edilebilmektedir. Buna göre Türkler arasında kansız kurbanlardan en önemlisinin ruhlara bağışlanarak salıverilen ve “ıduk” diye adlandırılan hayvanlar (İnan 1986: 98) olduğu bilinmektedir. *Divanü Lûgat-it-Türk*'te yer alan ve kutlu, mübarek anlamına gelen “ıdhuk” kelimesi (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 438) bu bağlamda dikkate değerdir. Türklerin temel ihtiyaçları sonucunda ortaya çıktığını varsaydığımız bu uygulamanın güvenlik, refah ve korunma gereksiniminden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak sözlükte geçen kelime sağaltma pratikleri içinde yer almakta olup bereket ve refah ihtiyacını karşılamaya yönelik uygulamalardan birisidir.

Türklerin sosyal ve ekonomik hayatında XI. yüzyıl ve öncesinde hayvanların oldukça büyük yeri ve önemi vardı. Sözlükte hayvan hastalıkları ve onların nasıl tedavi edileceği ile ilgili bilgiler mevcuttur. Örneğin “anğduz”, yerden kazılıp çıkarılan ve karın ağrısına ilaç yapılan bir köktür. Sözlükte “anğduz bolsa at ölmes” yani “andız hazır olursa at karın ağrısından ölmez, bu toz haline getirilir, atın burnundan üflenir, at kurtulur” (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 115) açıklamasından hareketle kökün ilaç yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde ekinler biçildikten sonra tarlada kalan köklü sapa “anız” denilmektedir ki, muhtemelen XI. yüzyılda Kaşgarlı'nın sözlüğünde geçen “anğduz” ile aynı bitkidir.

Atların göğsünde çıkan bir hastalık olup dağlanarak geçen “cılday” (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 240); atlarda çıkan ve dağlanarak iyileştirilebilen bir tür çıban hastalığı olan “çildek” (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 477) ve “etilgen, kölgeren, yağır” sözlükte yer alan diğer hayvan hastalıkları ve tedavi yöntemleridir.

Divanü Lûgat-it-Türk'te kötü karakterli varlıkların musallat olması ve bunlardan kurtulma ile ilgili çeşitli bilgiler de mevcuttur. Sözlükte cin ve cin çarpması için “yèl” (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 144) ve “yelpik” (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 46) kelimeleri geçmektedir. *Derleme Sözlüğü*'nde “yelpik” için nefes darlığı, bronşit; “yelpikli” için nefes darlığı çeken, öksürüklü (TDK 1993: 4239) karşılıkları verilmiştir. Benzer bir durum “uçuk” kelimesi için de geçerlidir. Kaşgarlı'nın sözlüğünde aynı kelime “uçguk”

¹¹ Türkler arasında temel gıdalarından biri av hayvanları olmakla birlikte, Türklerin asıl geçimlerini ehli hayvanlarından sağladıkları bilinmektedir. Bu bağlılık sebebiyle Türkler, özellikle ehil hayvanlarına büyük önem vermişlerdir. Dolayısıyla deri, kürk gibi hayvan ürünlerini serveti olarak (Roux 2005: 91) görmekteydiler. Örneğin, *Er Samır Destanı*'nda Er Samır, yurda dönüşünde mala, kuşa bakarak her şeyin yolunda olduğuna (Dilek 1997: 133-134) inanır. Bu davranış biçimi, Türk kültür geleneğinde hayvanların ve hayvan kürklerinin servet kabul edilmesi anlayışının sonucu olmalıdır. Benzer biçimde *Dede Korkut Kitabı*'ndaki destanlarda kahramanların servetleri anlatılırken paradan bahsedilmekle beraber onların esas mal varlıklarının hayvanları olduğu görülmektedir. Destanlarda “Tavla tavla şahbaz atlar, katar katar kızıl develer, ağılda tümen tümen koyun” sıklıkla geçen ifadelerdir. Destanlarda ayrıca birçok sebepten düşmanla savaşa girildiği görülür. Ancak bunlardan belki de en önemlisinin ehil hayvanlarla bağlantılı olarak “mal kaldırmak” olduğunu söylemek mümkündür.

(Kaşgarlı Mahmut 1985a: 98) şeklinde geçer ve kelimenin eş anlamlıları olarak “ingi, dumagu” karşılıkları verilmiştir. *Derleme Sözlüğü*’nde “ingi” kelimesi için nezle, inme hastalığı ve “dumagu” için de nezle, grip, bronşit (TDK 1993: 2542) karşılıkları verilmiştir. *Tarama Sözlüğü*’nde “uçuk” için sara; “uçuklu” için saralı, cin tutmuş, sersem, derbeder, deli (TDK 1996: 3897-3898) anlamları vardır. Türk boyları arasındaki inanışa göre özellikle dudaklarda ortaya çıkan ve sulu kabarcıklara sebep olan bu hastalığa, uçuk denilen kötü bir ruhun sebep olduğuna inanılmaktadır. Bu hastalık özel bir törenle tedavi edilir ve bunu tedavi edenlere “uçukçu” (İnan 1998: 321) adı verilmektedir¹².

Türk dünyasında kötü varlıklarla mücadelede “bitig, muska yazma”; “afsun, üfrük (Kaşgarlı Mahmut, 1985a: 384) yapma”; “üzerlik ve öd ağacı ile tütsüleme” (Kaşgarlı Mahmut, 1985c: 163-164) gibi çeşitli yöntem ve teknikler kullanılmıştır. Kötü güçlerden korunma araçları olarak “kösgük” (Kaşgarlı Mahmut 1985b: 289) ve “abakı” (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 136) da kullanılmaktadır. Göz değmesinden sakınmak için üzüm bağlarına ve bostanlara dikilen korkuluk, bostan höyüğü olan “kösgük”, *Derleme Sözlüğü*’nde “köskü/kösküç” olarak geçmekle beraber ucu sivri ağaç kazık, fırının içindeki közleri ve külleri toplamak için kullanılan ucuna paçavra bağlanmış sırik (TDK 1993: 2973) karşılıkları verilmiştir. Dönemi bağlamında abakı ve kösgük, kişiyi koruma işlevine sahipken, günümüzde tarlaya konulan korkuluklar olarak besinleri koruma görevi üstlenmişlerdir. Diğer bir deyişle, onların temel ihtiyaç öznesi olarak kalmakla beraber zamanla işlevini değiştirip yeni bir işlev kazandıklarını söylemek mümkündür.

Sözlükte atın boynuna takılan değerli taş, aslan tırnağı, muska gibi şeylere “monçuk” (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 475) denildiği bilgisi vardır. Buradan boncuğun hem süs hem de sağaltım için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen başlangıçta bir tür koruma aracı olarak kullanılan boncuk, zamanla koruma işlevini kaybederek süs eşyası özelliği kazanmıştır.

Divanü Lûgat-it-Türk’te geçen “yada taşının” besin sağlamanın yanı sıra düşmandan korunma işlevi de vardır. İnan’ın aktardığı (1986: 160) bilgi konu açısından dikkate değerdir: “... evvelce Kuzey Hunların idaresinde bulunan Yüeban ahalisinde öyle kahinler vardır ki Cücenlerin saldırılarına karşı durduklarında çok şiddetli yağmur yağdırıp, fırtına çıkardılar. Cücenlerin onda üçü sellerde boğuldu, soğuktan kırıldı”.

Sağaltma uygulamalarının Anadolu’da halen toplumsal refahın sağlanmasında kullanıldığını görmekteyiz. Bu tür bir sağaltma olan “Çift Çıkarma”, Kars’ta ilkbahar mevsiminde gerçekleştirilmektedir. Sabanı ilk defa toprağa vurma ritisi olarak tanımlanabilen bu uygulamada [1969] merasimi düzenleyen “aile reisi”, köy ihtiyarlarından çift çıkarma gününün tespit edilmesini ister. Ardından köyün ihtiyar kadınları evde toplanarak imece usulüyle yufka açıp ekmek pişirirler. Bölgenin “en yaşlılarından birisi” iki adet çiğ yumurtayı öküzlerin alınlarına vurarak kırar ve öküzlere de çift ekmeğinden yedirilerek tören tamamlanır (Çay 1988: 60). Söz konusu ritüelde rol alan kişilerin tören içindeki bereketle ilişkili işlevleri dikkat çekicidir. Bu durum başlangıçta bu işlemleri kamların gerçekleştirmiş olabileceklerini ancak zamanla

¹² Bu bilgilerden hareketle Türklerin arkaik inancında hastalıklara sebep olduklarına inanılan kötü niyetli varlıkların günümüzde hastalık adı olarak yaşamaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Yıldız Altın 2017).

onların bu nitelik ve görevlerini “benzerleri içinde” ayrılan “kült kişilere” bırakmış olduklarını akla getirmektedir.

Hayvanlar için yapılan sağaltmaların Anadolu’da halen uygulandığı görülmektedir. Örneğin Rize’de, doğumdan sonra eşi düşmeyen ineğe yağ ile şeker pişirilip ılık halde içirilir; tohumluk olarak bırakılan salatalığın tohumları alınıp kabukları soyulmadan ineğe yedirilir. Geçim kaynağı olan hayvanlarının hastalıklarını tedavi etmek için yapılan bu gibi uygulamaların yanı sıra hayvanların göze geldiğine dair inançlar ve bunlara ilişkin dini ve büyüsel pratikler de söz konusudur. Örneğin Rize’de göz nedeniyle hastalanan ineklere tuz okutulup yemeğine karıştırılır; yumurta ineğin altında patlatılır; yedi dul kadın adına bez parçası, yedi tane iri tuz, yedi tane acı biber, yedi tane sarımsak küreğe koyulur, üzerine balıkyağı ve zeytinyağı dökülüp hepsi ahırın içinde yakılır (Sinoğlu 2017: 200). Sonuç olarak Türk dünya görüşünde hayvanların esenliği meselesi önemli olup soruna ilişkin çözüm yollarını Türk sağaltma uygulamaları içinde bulmak mümkündür.

5. Hareket-Faaliyetler

Spor, oyun, dans¹³, festival gibi örgütlenmiş etkinliklerin, Malinowski’nin (1992: 116) belirttiği gibi, özellikle biyolojik, psikolojik ve kültürel açılardan incelenmesi gerekmektedir. Kimi kültürlerde bazı ihtiyaçların doyurulması için spor, oyun, dans gibi faaliyetler araçken; kimilerinde bu kurumsallaşmış ve kararlaştırılmış kas ve sinir etkinlikleri amaç olup onun için özel olarak düzenlenip örgütlenmiş faaliyetler vardır.

Türk halk eğlenceleri konusunda Özdemir’in (2005: 49-50) yaptığı kapsamlı sınıflamada¹⁴ ilk sıra “ritüel kökenli eğlencelere” verilmiştir. Yerel halk takvimine uyularak belirli günlerde gerçekleştirilen bu tür etkinlikler (Saya, Koç Katımı, Nevruz, Çiğdem Eğlencesi, Büyük Çile, ...) aracılığıyla verimsizlik ve kıtlığın egemen olduğu kış mevsimi sonrasında canlanma, bolluk ve bereketin gelişi kutlanmaktadır. Özellikle kökeni arkaik dönemin ayinlerinden alan eğlencelerde sağaltmanın varlığı söz konusudur. Gerçekte bu tür etkinliklerle kişiye, topluma ve tabiata yönelik yenilenme, yani sağaltım yapılmaktadır.

Eğlence kavramı milli şuur ile bağlantılı olup, özellikle bu tür etkinliklerin toplumdaki anlaşmazlıkları çözümlemede önemli işlevleri (Bayat 2006: 221) vardır. Başka bir deyişle, eğlencenin toplumun üyeleri arasındaki ilişkileri uyumlu hale getireceğini, işlevsel olarak var olan gerginlik ve korkuyu geçici olarak uzaklaştıracağını yanı sağaltacağını söylemek mümkündür. *Divanü Lûgat-it-Türk*’te çevgen oyunu, ok atma yarışları, at yarışı, güreş gibi büyüklerin oynadığı oyunların yanı sıra çelik çomak, ceviz oyunu, müngüz müngüz, köçürme, karagun, çengli mengli (salıncak) gibi oyunların yer almasından hareketle o dönemde bu oyunların bilindiği anlaşılmaktadır (Türktaş 1999: 62-64).

¹³ Bazı halk oyunlarının kökeninde Şamanizm’e ait öğelerin olduğuna dair varsayımlar ileri sürülmüştür. Örneğin, köçekliğin kökenini Şamanizm’e dayandıran Hasan Basri Öngel, bu dans türünün şamanın dinsel ayindeki hal ve hareketini hatırlattığına (Erkan 2011: 224) dikkat çeker.

¹⁴ Türk halk eğlenceleri sınıflandırması konusunda ayrıntılı bir tasnif için bakınız (Özdemir 2005).

Divanü Lûgat-it-Türk'te oyun ve raks anlamında “büdik, bühik” kelimelerinin yanı sıra oyun oynamak ve yarışla ilgili kutruş-, oyna-, tepreş- gibi başka fiiller de yer almaktadır (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 412; Kaşgarlı Mahmut 1985c: 259). Burada dikkate değer olan, özellikle kamın gerçekleştirdiği ritüellerde oyun kavramının ve pratiğinin kam özelinde toplanmış olmasıdır. Düzenlediği ayinlerde ses çıkaran, taklit yapan ve dans eden kam için bazı Türk boyları arasında “oyun” adının verilmesi, bunun başka bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Anadolu'da görülen ritüel nitelikli çocuk oyunlarında sağaltma yapan kamların izlerine rastlamak mümkündür. Anadolu'da yaygın olarak oynanan bu tür oyunlardan biri, tarımcılık yapmaya başlayan insanoğlunun temel gereksinimi olan yağmurla ilişkilidir. “Çömçe Gelin veya Kepçe Gelin” şeklinde adlandırılan bir kukla ile simgelenen bu oyuna yapısal işlevselci yaklaşım temelinde bakıldığında arkaik zamanların kalıntısı olduğu ortaya çıkacaktır. Bazı bölgelerde “Bodi Bostan” denilen bu oyunda çocuklar, yağmur getirmesi için bir kuklayı süsleyip bütün köyü dolaşır şarkı söylerler. “Bodi” kelime olarak sokulmak, anlamak, aklını kullanmada usta olmak, akıllı anlamlarına gelir. Bu türden oyunlarda Bodi adı verilen kişi, “akıllı, önder, bilgili ve güçlü” (Seyidov 1996: 262) olarak görülür. Özellikle oyunda yer alan baş aktörün yapı ve işlevleri açısından kam (kült kişi) niteliklerine sahip olması dikkate değerdir.

Anadolu'nun bazı bölgelerinde, daha eski zamanlarda, yılbaşı eğlencelerinin düzenlendiği bilinmektedir. Bu eğlenceler halkın sosyal birtakım ihtiyaçlarını karşılayan kültürel cevaplar olmakla birlikte günümüzde etkililiğini neredeyse yitirmiş durumdadır. Örneğin, Artvin'in Ardanuç ilçesinde eskiden oynanan yılbaşı eğlenceleri, bugünkü tanımlamayla köy seyirlik oyunları şeklinde icra edilmekteydi. Köse'nin aktardığına göre (2017: 51-52), yörede yılbaşı gecesi eğlence düzenleyen gruba “Kadi Musur” denilir. Bu grup, yılbaşından önce toplanıp içlerinden kadı, muhtar, müftü, bekçi, soytarı, gelin, gelini koruyacak asker belirler. Yılbaşı akşamı yemekten sonra toplanılır ve herkes rolüne göre giyinir. Önde davul zurna ve arkasında Kadi Musur grubu kapı kapı gezmeye başlar. Ellerinde çeşitli kaplar bulunan bu grup bir evin önüne gelince durur ve kadı, mani söyleyerek ev sahibinden yiyecek bir şeyler ister: “Kadi geldi kapiya, Dua etti yapıya, Veran veran bin olsun, Vermiyanın iki gözi kör olsun, ...” şeklinde devam eden kalıp sözlerden hareketle “kadı” rolüne sahip kişinin söz söyleme gücüne sahip olduğu görülmektedir. Kadı, davul ve zurna eşliğindeki alay önünde yer aldığından grubun başı, grup lideri olarak nitelendirilebilir. Yapı ve işlev bakımından kam niteliği gösteren bu kişinin köy seyirlik oyunları içinde yeniden hayat bulduğu söylenebilir.

Bütün bunlarla birlikte günümüzde Anadolu'da sağaltma kurumunu yaşatan “ocaklıların” bu türden bir işlevi olmasa da, eski Türk inanç sistemindeki kam niteliğine sahip kişilerin Anadolu halkının hafızasında köy seyirlik oyunları içinde simgesel olarak yaşamaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

6. Büyüme-Eğitim

İnsan doğar doğmaz kendi haline bırakılmış olsaydı topluluklar var olamaz ve dolayısıyla kültürden de bahsedilemezdi. Bu bağlamda doğumdan başlayıp ergenliğe geçiş ve evlenme gibi eşiklerden sonra ölümle sonuçlanan evreye kadar geçen sürede çevreden edinilen bilgiler, hem bireyin yetişme safhasını hem de bireyi yetiştiren topluluğun kültürünü oluşturur. Eğitimin en dinamik evreleri, Malinowski'nin de belirttiği

gibi (1992: 117), çoğu zaman üyeliğe kabul törenlerinde gerçekleşir. Türk kültür dünyasında doğumla, evlenmeyle, ad vermeyle, sünnetle, ilk ava çıkışla, savaştan zaferle dönmeye ilgili ritler, eşik veya erginlenme olarak kavramlaştırılan topluma kabul ritüellerinden bir kaçıdır. Literatürde, çoğunlukla “geçiş dönemleri” bağlamında değerlendirilen bu uygulamaları “krizin aşılması” şeklinde de tanımlamak mümkündür. Bu süreci yöneten kişiler ise kült kişiler olan sağaltım uygulayıcılarıdır.

İnsanoğlu, doğumdan ölüme kadar hayatında sorun olarak gördüğü birçok olguyu, belli ritüeller uygulayarak çözümlenmek istemiştir. Türk kültür dünyasında sorunların çözümlenmesi için başvurulan çeşitli yöntem ve uygulamalar ele alındığında, temel kurumlaşmalardan birinin sağaltma pratikleri etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür.

Türk kültüründe önemli ritüellerden biri olan ad verme, kam başkanlığından gerçekleşirdi. Bu bağlamda kötü ruhları kandırmak amacıyla çocuklara özellikle kötü adların konulduğu bilinmektedir. *Divanü Lûgat-it-Türk*'te hoş olmayan anlama sahip kelimelerin beylere ad olarak verildiği görülmektedir. Bunun temel amacı, muhtemelen, kötü ruhları ve bir anlamda ölümü kandırmaktır. “Komuk, at gübresi; bir zaman yanında bulunduğum Beylerden birinin adı” (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 383); yawlak, kötü, fena, değersiz, yavuz, düşkün, her şeyin kötüsü, şiddetli, pek, katı anlamındadır. Yawlak Sarığ bir beyin adı idi” (Atalay 1986: 761; Kaşgarlı Mahmut 1985c: 44). Kötü ruhları aldatma düşüncesi, ki tabu düşüncesinin gelişmesinde oldukça önemlidir, Türk inanış ve uygulamalarında var olmuştur. Eski Türk inanç sisteminin arkaik bir kalıntısı olan bu uygulamanın sözlükte geçen beylerin adları ile örtüşmesi (Aydemir 2012: 333), söz konusu inancın yaşadığının bir göstergesi olabilir. Kısacası beylere kötü ad verilmesiyle ileride kötü ruhlardan gelecek olası bir saldırıya karşı önlem alınmakta, yani sağaltım yapılmaktadır. Türk kültür coğrafyasında kötü etkilerden koruyacağına inanıldığı için toplumun önde gelen kişilerinin, kanaat önderlerinin ve manevi nüfuzu bulunan kişilerinin adlarının da verildiği görülmekte birlikte bu pratiklerin temel amacı, gelecek nesli koruma isteğinden ve gereksiniminden kaynaklanmaktadır.

İslamiyet'te Hz. Peygamber'in yaptığı veya yapılmasını öğütlediği uygulamalardan biri olan sünnet, yapısal işlevselci bağlamda erginlenme töreni olarak değerlendirilebilir. Bir tür topluma kabul olan bu ritüel gerçekte başlı başına bir sağaltımdır. Anadolu'da özel bir tören havası içinde geçen sünnet, hem fiziksel hem de ruhsal ihtiyacı karşılamaya yönelik ritüellerden biridir. Örneğin, Zorluer'in (2018: 174) aktardığına göre, Yozgat'ın Çayıralan yöresinde sünnet sırasında çocuğu kirvesi tutarken kesimi dualar eşliğinde (eski Türk kültüründe sağaltma kurumunun baş aktörü olan kamlardan izler taşıyan) “abdal”lar yapmaktadır. Toplumda önemli bir yeri olan abdalların sünnet töreninde bulunması dikkat çekicidir. Bununla birlikte sünnet olmuş çocuğun yaralarının çabuk iyileşmesi için tandır külünün serpilmesi ise Türk kültüründeki ocak ve ateş kültüne ilişkin inanç ve uygulamaları hatırlatır.

Türk kültüründe ad verme geleneği işlevselci yaklaşım bağlamında yetiştirme ihtiyacına karşılık gelir. Yeni doğana verilen ismin geçmişte özellikle sağaltma amacıyla yapıldığını *Divanü Lûgat-it-Türk*'te yer alan bilgilerden hareketle söyleyebiliriz. *Dede Korkut Kitabı*'nda da geçtiği üzere ismi verenin kült kişi olarak (kam, ozan gibi) yörenin

ileri geleni olması, bu gereksinimin kamlık kurumu tarafından karşılandığını örnelemektedir.

Türk kültürünün yaşatıldığı bir coğrafya olan Anadolu'da da yeni doğana isim vermenin önemli olduğu görülür. Örneğin Antalya'nın Korkuteli yöresinde çocuklara "kötü anlam taşıyan isimler verilmemektedir". Bölgede genellikle büyükanne ve babaların ismi adanmakla birlikte din ve devlet büyüklerinin de isimleri tercih edilmektedir. Çocuğa ad verme işlemi yapılırken eve bir hoca çağrılır ve hoca, çeşitli sureler okuduktan sonra çocuğun kulağına ismini söyler. Bu ritüelden sonra kurban kesilip yemek verilir (Gönenç 2011: 17). Bu yörede etkin olarak yaşadığı görülen ad verme geleneğinin yeni işlevler kazandığını söylemek mümkündür. Örnek verilen uygulamada görüldüğü üzere önemli kişilerin isimlerinin tercih edilmesini, toplumda kabul görme veya itibar kazanmayla açıklamak mümkündür. Ancak Anadolu'nun bazı bölgelerinde adı koyulduktan kısa bir süre sonra ölen çocuklar için ismin ağır geldiğine dair inanışlar olmakla birlikte bunlar neredeyse yaygınlığını yitirmiş durumdadır. Sonuç olarak bazı sağaltma uygulamaları toplumsal işbölümünün sonucunda etkililiğini yitirirken, bazı uygulamalar ise İslamiyet'in etkisiyle hocalar eliyle sürdürülmektedir.

7. Sağlık-Hijyen (Sağlık Bakımı)

Sağlık, organik esenlikle ilişkili bir kavram olup önceden planlanmış sihi düzenlemelerin yanı sıra büyü gibi sağlığı etkileyen kötü etkilerden uzak durma konusundaki inanışları da içine alan sistemdir. Malinowski'nin belirttiği gibi (1992: 118), çoğu "ilkel" kültürde kültür tepkisinin bu yanı öncelikle büyü güçlerine veya cadılığa inanışla belirlenmiş durumdaydı. Bu kötücül dış güçlerden korunma ise sağaltma aracılığıyla mümkündür.

Türklerde sağlık sistemini "doğal halk tıbbı" ve "din-büyüsel uygulamalar" olmak üzere iki çeşidi olduğunu belirten Yoder (1975: 25-27), doğal halk tıbbının kökeninde, doğada bulunan çeşitli bitki ve maddeler yer alırken; dini-büyüsel uygulamaların temelinde din ve büyüye dayalı pratikler bulunduğunu ifade etmiştir. Günümüzün sağlık sisteminde bunlar birbirinden ayrılmışsa da bahsedilen iki yapının Anadolu halk kültüründeki "ocak" geleneğinde yaşamaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

"Ocak" inancı ve "ocaklı" geleneği, hem (bugün anladığımız anlamda) halk hekimliğini hem de dini-sihri-büyüsel işlemleri barındıran bir toplumsal örgütlenme biçimi olup XI. yüzyıldan bu yana Anadolu Türk halk kültüründe özellikle sağlık temelli geleneksel sağaltma yöntem ve tekniklerinin yaşatılmasında etkili olmuştur.

Divanü Lûgat-it-Türk'te sağlıklı olmak için kullanılacak birçok ilaç ve o dönemde kullanılan aletler yer almaktadır. Örneğin "eğir", karın ağrısını sağaltmak için kullanılan bir köktür (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 53); "yakrikan", fındık büyüklüğünde olup kırmızı meyvesi olan bir bitkidir, rüzgâr dudakları yardığı zaman yapıştırılırsa yarıklara iyi gelmektedir (Kaşgarlı Mahmut 1985c: 56); "topulgak", yaraya konulan bir ottur (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 502); "sarmaçuk", bir çeşit şehriye olup, hamuru nohut büyüklüğünde hazırlanarak yapılır. Hastalara, hasta gibi olanlara verilir (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 527). Bunun yanı sıra atkuyruğundan dokunan, göz kamaştığı veya ağrıdığı zaman göz üzerine konulan "közlük veya közüldürük" denilen bez parçası (Kaşgarlı Mahmut 1985a: 478, 529) da tedavi için kullanılan aletlerden bir başkasıdır.

Gerek halk tıbbı gerekse dini ve büyüsel uygulamalar yardımıyla esenliğini sağlamaya çalışan insanoğlu halk hekimlerine başvurmuştur. Günümüzde de devam eden bu arayış sebebiyle halk hekimliği Anadolu'nun birçok yerinde yaşamaya devam etmektedir. Bunlardan biri olan ve Kars ilinde bulunan Hayrani Baba Ocağı, "yel ocağı" olarak da isimlendirilmektedir. Özellikle vücudunun herhangi bir yerinde özü veya rahatsızlığı olan insanlar buraya gelip tedavi olacaklarına ve hastalıktan kurtulacaklarına inanmaktadırlar. Ocak mensupları Hayrani Baba'nın İmam Hüseyin soyundan geldiğine ve dedesi olan Emiroğlu'na meleklerin ip getirdiğine inanmaktadır. Bu sebeple ocakta sağaltım işi ipe (Öncül 2012: 416) gerçekleştirilmektedir.

Bugün Anadolu'daki sağaltma ocaklarının fiziksel birtakım hastalıkları iyileştirdiğine veya önlediğine inanılmaktadır. Bu hastalıklardan bir kısmına ocaklılar tarafından müdahale edilmekle birlikte, diğer bir kısmına kişisel koruma yöntemleri uygulanmaktadır. Artvin'in Ardanuç ilçesinde baş ağrısı için hamur mayası tuzlanarak alına sarılması; dağ vurmasını önlemek için yüksek yerlere gidildiğinde ceplere sarımsak ve taş koyma; diş ağrısı için pat pat otunun kaynatılıp ağzın bu su ile çalkalanması (Köse 2017: 58) örnek verilebilir. Bunlar kişisel korunma yöntemleridir. Aynı yöredeki daha karmaşık hastalıklar için ocaklılara başvurulduğu görülmektedir (Köse 2017: 57):

"Çocuğumun kulağının arkasında yaralar çıktı. Biz buna buralarda aylık deriz. Bir türlü geçmedi... Yaşı hayli ilerlemiş komşumuz çocuğu görünce: Bende bazı taşlar var. Eskiden yağmur yağarken toplamıştım. Çok değerlidir. Bu taşlara dua okunur çocuğun boynuna asılırsa çocuğun bir şeyi kalmaz, dedi. Bize o taşları verdi. Dediğini yaptık kızımın yaraları geçti."

Günümüzdeki halk hekimliği uygulamaları içinde yer alan sağaltma ocaklarının, halk tarafından resmi sağlık kuruluşlarının alternatifi olarak kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Başlangıçta her türlü sorunu çözen bir kurum niteliği gösteren ve kamlar özelinde toplanan bu kurumun bugün "ocak" olarak adlandırıldığını ve çoğunlukla fiziksel nitelikli kişisel sağlık sorunlarıyla ilgilendiklerini söylemek mümkündür. Anadolu'nun birçok yerinde görülen sarılık, kırıklama, dalak kesme, alazlama/dağlama, göbek düşmesi, nazar, parpılama, albastı ocağı gibi çeşitli örgüt birimleri bu varsayımı desteklemektedir. Benzer şekilde ulu bir kişinin veya velinin adıyla anılan ziyaret yerleri niteliğine sahip ocak benzeri sağaltma mekânları da daha çok bireye yönelik sağlık sorunlarının çözümünde başvurulan yerler olmuştur.

Kültür içinde "organizma, kendini öyle ayarlar ki her bir temel ihtiyaç alanı için bazı özel alışkanlıklar gelişir. Kültürel cevapların örgütlenmesi ise bunlara yönelik olarak alışkanlık halini alıp gelenekleşir" (Çobanoğlu 2010: 248). Her kültür, bu bağlamda üyelerinin maddi, manevi ve sosyal ihtiyaçlarına göre ortaya çıkan sorunları çözmek için uygun yöntem ve mekanizmalar bulunmak zorundadır. İşbirliğine dayanan kültürün kendi içinde örgütsel bir sistemi vardır. Bu bakımdan birlikteliğin örgüt veya kurum halini alabilmesi yani kendi kültürünü meydana getirebilmesi için sistemin kurulmuş olması gerekir. Bir ögenin eksikliği, diğerinin varlığını doğrudan etkileyecektir.

Bütün bu açıklamalar temelinde Türk kültüründe kamlar eliyle yürütülmüş olan sağaltma uygulamalarının "kamlık kurumu" vasıtasıyla özellikle XI. yüzyılda

sistemleştğini ve bu kurumun, Malinowski'nin tespit etmiş olduğu, toplumun temel ihtiyaçlarını karşıladığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Bir kültürün gereksinimlerini karşılama yollarını incelemek, o kültürün özelliklerini derinlemesine çözümleyebilme imkânı sağlayacağı düşüncesinden hareketle sağaltma uygulamalarının toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan kurumlardan birisi olduğunu söylemek mümkündür.

Divanü Lûgat-it-Türk'ten hareketle sağaltma uygulamalarının ele alındığı bu çalışmada, onun XI. yüzyılda kurumlaşmış bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Henüz toplumsal işbölümüne bağlı bir uzmanlaşmanın olmadığı bu sistemin başında atasagun, otaçı, yalwıçı, emçi, kam veya şaman denilen kült kişiler yer almıştır. Bu kişilerin ayrıca sözlü kültür içinde çok boyutlu bir yapıya sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Divanü Lûgat-it-Türk döneminde, mevcut sorunu çözmeye odaklanan sihri ve büyüsel uygulamaların “insan”, “hayvan” ve “tabiata” yönelik olduğu tespit edilmiştir. Üç unsura yönelik söz konusu uygulamaların sağaltma içinde değerlendirildiği bu çalışmada, Malinowski'nin belirlediği yedi temel ihtiyaca göre bir sıralama ve inceleme yapılmıştır. Sonuç olarak çalışmada, XI. yüzyıl ve öncesinde Türklerde sağaltmanın hem kurumlaşmış bir yapıya sahip olduğu hem de temel ihtiyaçları karşıladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özellikle Anadolu'da ocak etrafında şekillenen günümüz sağaltma uygulamalarının genel olarak “kişisel hastalık ve sorunlar” üzerine odaklandıkları tespit edilmiştir. “Yedi temel gereksinime yönelik ihtiyaçların tamamının” ise geçmişte kamlık kurumu tarafından karşılanmakla birlikte, bugün onların devamı bir yapılanma olarak yaşamını sürdüren “ocaklar tarafından karşılandığı söylemek mümkün değildir”. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisinin “toplumsal işbölümü” ve onun getirdiği “uzmanlaşma” olduğunu ifade etmek gerekir.

Bütün bunlarla birlikte çalışmanın inceleme kısmında değinildiği üzere geçmiş dönemlerde, yüksek ihtimalle, önemli fiziksel ihtiyaçları karşılamış olan bazı uygulamaların halkın hafızasında canlı bir şekilde yaşadığını söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, “sorun çözme mekanizması” ve “sosyal bir kurum” olarak sağaltma, günümüzde etkin olmakla birlikte, “sadece belli bazı uygulamalarını” ocaklık kurumu etrafında sürdürmeye devam etmektedir.

Sonuç olarak tarih boyunca “bireysel ve özellikle toplumsal krizlerin çözümünde” önemli işlevleri olan sağaltma, müstakil olarak ele alınması gereken konulardan biridir. Bu çalışmayla bütüncül olarak ele alınması gereken “Türk kültüründe sağaltma” konusuna bir giriş yapılmış olmakla birlikte, bu ve benzeri çalışmaların alana katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

AÇA, Mehmet, (2007), "Güney Sibiryâ Türklerinde Ava Destancı ve Masalcı Götürme Geleneği", **Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)**, 21: 7-16.

ATALAY, Besim, (1986), **Divanü Lûgat-it-Türk Dizini**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AYDEMİR, Adem, (2012), "Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'e Göre Saç-Sakal Kültürü Üzerine", **Turkish Studies**, VII, 3: 329-350.

BAYAT, Fuzuli, (2006), **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2003), "Kağanlık ve Kamlık Kurumları Arasındaki Çekişmenin Türk Mitolojisine Yansıması Problematiklerinde Yöntem Sorunları", **bilig**, 27: 19-49.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2010), **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları.

DİLEK, İbrahim, (1997), **Er-Samir Destanı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ERDEN, Atilla, (1973), "Burhaniye Köylerinde Konutla İlgili Adet ve İnanmalar", **Ankara Üniversitesi Antropoloji Dergisi**, 8: 53-66.

ERKAN, Serdar, (2011), "Köçek Tipinin Uluslararası Kökeni Üzerine Bir Deneme", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, XVIII, 1: 223-240.

GENÇ, Reşat, (1997), **Kaşgarlı Mahmud'a göre II. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

GÖKALP, Ziya, (1976), **Türk Töresi**, (Haz. Hikmet Dizdaroğlu), İstanbul: Kültür Bakanlığı.

GÖNENÇ, Alpaslan, (2011), **Antalya İli Korkuteli İlçesinde Halk İnanışları ve Halk Hekimliği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

İNAN, Abdülkadir, (1986), **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İNAN, Abdülkadir, (1998), "Divanü Lugat-it Türk'de Şamanizme Ait Kelimeler", **Makaleler ve İncelemeler**, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İNAYET, Alimcan, (2009), "Divanü Lugati't Türk'teki Doğumla İlgili Örf, Adet ve Ritüeller", **II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi**, Ankara: TDK Yayınları, 417-428.

KARA, Ö. Tuğrul ve GÜN, Mesut, (2014), "Kutadgu Bilig ve Divânü Lûgati't-Türk'te Oyunla İlgili Kavramlar ve Terimler", **International Journal of Language Academy**, 2: 49-67.

KAŞGARLI MAHMUT, (1985a), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, (Çev. Besim Atalay), I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KAŞGARLI MAHMUT, (1985b), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, (Çev. Besim Atalay), II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KAŞGARLI MAHMUT, (1985c), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (Çev. Besim Atalay), III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KAYA, Filiz, (2010), *Türk Kültüründe Eşik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KÖSE, Elif, (2017), *Ardanuç'ta Türk Halk İnançları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.

MALINOWSKÍ, Bronislaw, (1992), *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, (Çev. Saadet Özkal), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

ÖGER, Adem, (2012), "Uygur Türklerinde Doğum Adetleri", *Turkish Studies*, 1: 1679-1694

ÖNCÜL, Kürşat, (2012), "Hayrani Baba Ocağı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 63: 411-420.

ÖZDEMİR, Nebi, (2005), *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

PERRİN, Michel, (2003), *Şamanizm*, (Çev. Bülent Arıbaş), İstanbul: İletişim Yayınları.

SEYİDOV, Mirali A., (1996), "Eski Türk Kitabelerindeki Yer-Sub Meselesi", (Çev. S. Gömeç), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29: 259-265.

SİNMEZ, Çağrı Ç. ve ASLIM, Gökhan, (2017), "İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme", *bilig*, 81: 205-232.

SİNOĞLU, Sümevra, (2017), *Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.

STRAUSS, C. L., (2013), *Mit ve Anlam*, (Çev. Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: İthaki Yayınları.

TDK, (1993), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII-XI*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

TDK, (1996), *Tarama Sözlüğü VI*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

TEK, Recep, (2018), *Kayseri Yöresi Sağaltma Ocakları*, Konya: Kömen Yayınları.

TÜRKTAŞ, Metin, (1999), "Divânü Lügati't-Türk'te Yer Alan ve XI. Yüzyılda Türkler Arasında Oynanan Oyunlar", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5: 61-65.

URAZ, Murat, (1994), *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

YAKICI, Ali, (2007), "Dede Korkut Kitabı'nda Görülen Ozan Tiplerinin Türkiye Sahası Âşıklık Geleneğinin Oluşumuna Etkisi", *Millî Folklor*, 73: 40-47.

YILDIZ ALTIN, Kübra, (2017), "Hastalık Adları Bağlamında Türk İnanç Sisteminde Kötü Ruhların Dönüşümü", *V. Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu* (12-14 Ekim 2017), Ankara.

YILDIZ ALTIN, Kübra, (2018), *Türk Kültüründe Atalar Kültü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

YODER, Don, (1975), "Halk Tıbbı", (ev. Sibel Yoęurtçuoęlu, Ayfer Gülüm), **Folklor**
Doğru, 43: 23-31.

ZORLUER, Selim, (2018), **ayıralan (Yozgat) Yöresinde Halk Hekimliği ve Halk**
İnançları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Kayseri.